

Human Rights and the Right to Clean Air

Mahmoud Abbasi¹

Abdolmajid Soudmandi²

Abstract

Air pollution that began with the discovery of fire and increased by the spread of human communities then gradually emerged as a problem of the communities since the Industrial Revolution, continues to be a major harmful factor to human health and life and the environment. This is despite that the fight against air pollution began, in some cases, hundreds years ago, and in domestic legislation of some countries from nineteenth century and in most countries from the middle of twentieth century.

In the second half of the twentieth century after the publication of results of researches on the effects of air pollution on human health and the environment, countries came to the conclusion that the fight against this problem will be possible only through international cooperation. The result of this consensus was several international conferences and treaties to protect the environment in general or specifically to fight against air pollution.

The next important step in this regard was emergence of the concept of "the right to the environment" as a human right which began with the 1972 Stockholm Declaration. After the adoption of the Declaration, not only some human rights instruments set "the right to the environment" among other human rights and some environmental law instruments expressed the relationship between the environment and human rights, but also judicial and regulatory human rights bodies by giving environmental interpretation to the human rights, recognized "the right to the environment" as a derivative human right. In addition, some judicial and regulatory bodies outside the human rights systems have acknowledged the relationship between environmental protection and human rights. So, now there is not any doubt

---

1. Associate Professor, Research Center for Medical Ethics and Law, Shahid Beheshti University of Medical Sciences, Tehran, Iran.

2. Assistant Professor, Department of Law, Payame Noor University, Yazd, Iran. (Corresponding author) Email: Soudmandi.jd@gmail.com

about "the right to clean air" as a component of "the right to the environment" as an autonomous human right or at least as a derivative human right.

Keywords

The Right to the Environment, the Right to Clean Air, Human Rights

Please cite this article as: Abbasi M, Soudmandi A. Human Rights and the Right to Clean Air. Iran J Bioethics 2016; 6(21): 111-134.

حقوق بشر و حق بهره‌مندی از هوای پاک

محمود عباسی^۱

عبدالمجید سودمندی^۲

چکیده

آلودگی هوا که با کشف آتش شروع و با گسترش جوامع انسانی افزایش یافت و از زمان انقلاب صنعتی به تدریج به صورت یک معضل جوامع درآمد است، همچنان به عنوان یک عامل عمده زیان‌آور برای سلامت و حیات انسان و تمام اجزای سازنده محیط زیست شناخته می‌شود. این در حالی است که مبارزه با آلودگی هوا حداقل به صورت موردی از صدها سال قبل و به صورت قانونگذاری داخلی، در بعضی از کشورها از قرن نوزدهم و در اکثر کشورها از نیمه قرن بیستم شروع شده است.

در نیمه دوم قرن بیستم و با انتشار نتایج تحقیقات پیرامون پیامدهای آلودگی هوا بر انسان و محیط زیست، کشورها به این نتیجه رسیدند که مبارزه با این معضل فقط از طریق همکاری بین‌المللی مقدور خواهد بود. نتیجه این اتفاق نظر، برگزاری کنفرانس‌ها و عقد معاهدات بین‌المللی متعدد با هدف حفاظت از محیط زیست به طور عام یا مبارزه با آلودگی هوا به طور خاص بود.

گام مهم بعدی در این زمینه، پیدایش مفهوم «حق بر محیط زیست» به عنوان یک حق بشری است که سرآغاز آن اعلامیه ۱۹۷۲ استکهلم است. بعد از پذیرش این اعلامیه، نه تنها بعضی از اسناد حقوق بشری، «حق بر محیط زیست» را در کنار سایر حقوق بشر قرار دادند و بعضی از اسناد حقوق محیط زیست، از ارتباط محیط زیست و حقوق بشر صحبت کردند، بلکه نهادهای نظارتی و قضایی حقوق بشری با ارائه تفسیر زیست‌محیطی از حقوق مندرج در اسناد حقوق بشری، «حق بر محیط زیست» را به عنوان یک حق بشری اشتقاقی نیز به رسمیت شناختند. در ضمن، بعضی از نهادهای نظارتی و قضایی خارج از نظام‌های حقوق بشری نیز در تصمیم‌های خود از ارتباط حفاظت از محیط زیست و حقوق بشر صحبت

۱. دانشیار، مرکز تحقیقات اخلاق و حقوق پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران، ایران.

۲. استادیار، گروه حقوق، دانشگاه پیام نور، یزد، ایران. (نویسنده مسؤول)

Email: Soudmandi.jd@gmail.com

نوع مقاله: پژوهشی تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۵/۵/۹ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۵/۷/۱

کرده‌اند. بنابراین اکنون در وجود «حق بر هوای پاک» به عنوان یک جزء از «حق بر محیط زیست» به صورت یک حق بشری مستقل یا حداقل یک حق بشری اشتقاقی تردیدی نیست.

واژگان کلیدی

حق بر محیط زیست، حق بر هوای پاک، حقوق بشر

۱- مقدمه

۱-۱- تعریف آلودگی هوا و پیدایش معضل آلودگی هوا

بعضی از اسناد بین‌المللی و همچنین قوانین داخلی بسیاری از کشورها، آلودگی هوا را تعریف کرده‌اند. شاید بتوان اولین تعریف بین‌المللی از آلودگی هوا را در عهدنامه راجع به آلودگی هوای برون‌مرزی دوربرد مشاهده کرد که بیان می‌کند: «آلودگی هوا به معنای ورود مستقیم یا غیر مستقیم مواد یا انرژی به هوا توسط انسان است که منجر به پیامدهای آنچنان زیان‌باری می‌شود که سلامت انسان را به خطر می‌اندازد، به منابع زنده و زیست‌بومها و اموال مادی آسیب می‌زند و به امکانات یا دیگر استفاده‌های قانونی از محیط زیست آسیب زده یا در آن اختلال ایجاد می‌کند» (۱). قانونگذار ایران در ماده ۲ «قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا» مصوب ۱۳۷۴ بیان می‌کند: «منظور از آلودگی هوا عبارتست از وجود و پخش یک یا چند آلوده‌کننده اعم از جامد، مایع، گاز، تشعشع پرتوزا و غیر پرتوزا در هوای آزاد به مقدار و مدتی که کیفیت آن را به طوری که زیان‌آور برای انسان و یا سایر موجودات زنده و یا گیاهان و یا آثار و ابنیه باشد، تغییر دهد» (۲).

حقوقدانان و صاحب‌نظران محیط زیست نیز آلودگی محیط زیست به طور عام و آلودگی هوا به طور خاص را تعریف کرده‌اند. شاید بتوان اظهارات جرجانی، دانشمند ایرانی قرون پنجم و ششم هجری را اولین تعریف علمی از آلودگی هوا دانست (۳).

در خصوص پیدایش آلودگی هوا نیز می‌توان گفت انسان‌ها از همان زمان کشف آتش و به دلیل احتراق ناقص مواد سوختنی، آلودگی هوا را در محل زندگی خود تجربه کرده‌اند و از این‌رو، دودکش به عنوان اولین راهکار انسان برای رفع این معضل اختراع شد (۴)، البته پیدایش آلودگی هوا به عنوان یک معضل محلی، از زمان گسترش شهرها و افزایش تجمع‌های انسانی به وجود آمد و سابقه‌ای چند صد ساله دارد. به عنوان مثال در سال ۱۳۰۰ میلادی فردی را به دلیل سوزاندن زغال در لندن اعدام کردند (۵).

البته با صنعتی‌شدن جوامع، معضل آلودگی هوا نیز گسترش یافته است، زیرا تا قبل از قرن هیجدهم و وقوع انقلاب صنعتی، ورود پسماند فعالیت‌های بشری و از جمله آلاینده‌های هوا به طبیعت در سطحی بود که طبیعت توان جبران و جذب آن‌ها را داشت، اما بعد از آن زمان، به تدریج این توانایی طبیعت کاهش یافته است (۶).

اما آلودگی هوا به جز آنکه به تدریج به صورت معضلی مزمن و دائمی در جوامع انسانی درآمده و در اکثر جوامع برای ده‌ها سال ادامه یافته است، هر از گاهی موجب حوادث ناگواری نیز شده است و می‌توان گفت یکی از محرک‌های اصلی ایجاد و توسعه قوانین و مقررات داخلی در زمینه مبارزه با آلودگی هوا همین رویدادهای غم‌انگیز بوده است، زیرا این حوادث باعث شد افکار عمومی از آثار ناگوار آلودگی هوا بر زندگی انسان آگاهی کافی به دست آورد (۷)، البته این فجایع انسانی اغلب حاصل فعالیت‌های بشر در صد سال اخیر بوده است (۸). در یکی از این حوادث، در دسامبر ۱۹۵۲، وارونگی هوا در لندن و بالارفتن غلظت دی‌اکسید گوگرد ناشی از سوخت زغال سنگ سبب مرگ ۴۰۰۰ نفر و سپس ۸۰۰۰ نفر دیگر در سه ماه بعد شد (۵).

با وجود این، هر اندازه رویدادهایی همانند واقعه فوق‌الذکر تأسف‌برانگیز باشد، در مقایسه با تأثیر شوم و مزمن آلودگی هوا بر محیط زیست و حیات و سلامت انسان‌ها بسیار ناچیز است. حداقل از نیمه قرن بیستم به بعد، آمار و اطلاعات زیادی درباره افزایش بیماری‌ها و مرگ و میر ناشی از آلودگی هوا در کشورهای مختلف منتشر شده است (۷). طبق آخرین تحقیقات علمی نیز آلودگی هوا عامل خطر عمده بیماری‌هایی همچون بیماری‌های قلبی، عفونت‌های تنفسی، سکنه مغزی، بیماری مزمن انسداد ریوی و سرطان ریه است (۹).

۲-۱- مبارزه با آلودگی هوا در نظام‌های حقوقی داخلی

می‌توان مشاهده کرد که پیش از وضع قوانین جامع مبارزه با آلودگی هوا، در بعضی از کشورها اقدام‌های پراکنده‌ای در راستای این مبارزه انجام شده است که سابقه بعضی از آن‌ها به قرن‌ها قبل برمی‌گردد. شاید بتوان اولین مورد از این اقدامات را فرمانی دانست که توسط ادوارد اول، پادشاه انگلستان در سال ۱۳۰۰ میلادی درباره ممنوعیت استفاده از زغال در لندن صادر شد. نمونه بعدی، فرمان الیزابت اول پادشاه دیگر انگلستان مبنی بر ممنوعیت مصرف زغال در روزهایی بود که پارلمان انگلیس در لندن جلسه داشت (۴).

وضع قوانین و مقررات لازم‌الاجرا برای رفع معضل آلودگی هوا نیز اصولاً از نیمه دوم قرن بیستم شروع شده است، هرچند کشورهای انگلیس، هلند و فرانسه استثنائاً به ترتیب در سال‌های ۱۸۴۷، ۱۸۷۵ و ۱۹۱۷ دارای قوانین مرتبط با آلودگی هوا شدند (۱۰).

۳-۱- بین‌المللی شدن معضل آلودگی هوا و مبارزه با آن

عوامل مختلفی در بین‌المللی شدن معضل آلودگی محیط زیست و مبارزه با آن نقش دارند. اول این که عناصر سازنده محیط زیست همچون آب و هوا مرز نمی‌شناسند و بین این عناصر وحدت و همبستگی وجود دارد. عامل دیگر این که عناصر سازنده محیط زیست بر یکدیگر اثر می‌گذارند، به عنوان مثال آلودگی آب می‌تواند بر خاک اثر گذارد و قطع درختان می‌تواند باعث تغییر در شرایط آب و هوایی گردد. عامل دیگر، جنبه‌های اقتصادی مبارزه با آلودگی است، زیرا هزینه‌های صورت‌گرفته برای مبارزه با آلودگی موجب افزایش قیمت تمام‌شده محصولات کشاورزی می‌شود و کشوری که این هزینه‌ها را انجام می‌دهد در رقابت بین‌المللی متضرر می‌گردد (۱۱).

تمام عوامل فوق و به ویژه عامل اول، در بین‌المللی شدن معضل آلودگی هوا و مبارزه با آن نیز نقش داشته‌اند. نمونه‌ای از این موضوع را می‌توان در قضیه «تریل اسملتر» مشاهده کرد که هوای آلوده ناشی از دود یک کارخانه ذوب فلزات واقع در کانادا به سرزمین ایالات متحده آمریکا وارد شد و باعث بروز خساراتی در این کشور گردید (۱۲) و ظاهراً اولین اختلاف زیست‌محیطی بین‌المللی که نهایتاً با دآوری حل و فصل شد، همین موضوع بود (۱۳).

۴-۱- بقای معضل آلودگی هوا

همانطور که پیش‌تر ملاحظه شد، صدها سال است که مبارزه با آلودگی هوا به صورت موردی انجام می‌شود و بسیاری از کشورها نیز حداقل از نیمه قرن بیستم به بعد دارای قوانین مبارزه با آلودگی هوا شده‌اند، اما این مبارزه نسبتاً طولانی هنوز به نتیجه مطلوب و قطعی نرسیده است (۸). نشانه‌های زیر حاکی از این است که موضوع آلودگی هوا همچنان یکی از نگرانی‌های عمده در سطح ملی و بین‌المللی است و همچنان حل نشده باقی مانده است:

۱-۴-۱- برگزاری کنفرانس‌های بین‌المللی و انعقاد عهدنامه‌های بین‌المللی متعدد درباره

پیامدهای آلودگی هوا که همچنان ادامه دارند: به عنوان مثال کنفرانس جهانی ۱۹۷۹ آب و هوا، کنفرانس ۱۹۸۵ مربوط به گرم‌شدن جهان، کنفرانس جهانی ۱۹۸۸ درباره تغییرات جوی و کنفرانس جهانی ۱۹۹۰ آب و هوا. و همچنین عهدنامه ۱۹۷۹ راجع به آلودگی هوای برون‌مرزی دوربرد، عهدنامه ۱۹۸۵ وین برای حفاظت از لایه ازن، پروتکل ۱۹۸۷ مونترال درباره موادی که موجب نابودی لایه ازن می‌شوند، عهدنامه چارچوب ۱۹۹۲ سازمان ملل درباره تغییر آب و هوا.

۱-۴-۲ وضع قوانین و مقررات متعدد در داخل کشورها برای مبارزه با آلودگی هوا:

به عنوان مثال، در ایران قانونگذاری درباره آلودگی هوا که با قانون بودجه سال ۱۳۲۸ کل کشور (تبصره ۳۰) شروع شد (۱۴)، با وضع دهها قانون و آیین‌نامه ادامه یافته است. به عنوان مثال ماده ۱۹۳ (ب) قانون برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۸۹ بیان می‌کند: «سازمان حفاظت محیط زیست مکلف است تمهیدات لازم را برای کاهش آلودگی هوا تا حد استانداردهای جهانی با اولویت شناسایی کانون‌های انتشار ریزگردها و مه‌آلودگی، کنترل و کاهش میزان انتشار گازهای گلخانه‌ای را فراهم آورد» (۱۵).

۱-۴-۳ آمار و اطلاعات مربوط به پیامدهای زیان‌بار معضل آلودگی هوا بر سلامت و

حیات انسان‌ها: به عنوان مثال به موجب یکی از جدیدترین آمارهای منتشرشده در سال ۲۰۱۴، آلودگی هوا در فضای باز علت بیش از ۶٪ (معادل ۴,۳ میلیون مورد) مرگ و میرهای زودرس در سراسر جهان طی یک سال بود (۱۶).

۲- تاریخچه پیدایش حق بر محیط زیست

اصطلاح «محیط زیست (Environment)» دست کم به معنای امروزی آن در بسیاری از زبان‌ها یک اصطلاح نو و تازه است و کاربرد آن از آغاز دهه ۱۹۶۰ رایج شده است (۱۷). در ضمن، به نظر می‌رسد این اصطلاح در هیچ یک از معاهدات و بیانیه‌های مهم بین‌المللی (۸) و در قوانین اساسی بسیاری از کشورها (۶) تعریف نشده است، البته در بعضی از اسناد منطقه اروپا، این اصطلاح تعریف شده است (۱۷). به عنوان مثال ماده ۲(۱۰) «عهدنامه مسؤلیت مدنی خسارت ناشی از اعمال خطرناک برای محیط زیست» که توسط شورای اروپا تهیه شده، بیان می‌کند: «محیط زیست شامل بخش‌های زیر می‌شود: منابع طبیعی اعم از جاندار و بی‌جان همچون هوا، آب، خاک، جانوران و گیاهان و تأثیر متقابل این عوامل بر یکدیگر، اموالی که جزء میراث فرهنگی هستند و مناظر و چشم‌اندازهای ویژه» (۱۸). در ضمن، فرهنگ‌های لغات و نیز بعضی از صاحب‌نظران تعریف‌هایی از این اصطلاح ارائه داده‌اند. مثلاً گفته شده است: «محیط زیست، محیطی است که فرایند حیات را فراگرفته و با آن برهم‌کنش دارد. محیط زیست، از طبیعت، جوامع انسانی و نیز فضاهایی که با فکر و دست انسان ساخته شده‌اند، تشکیل شده و کل فضای زیستی کره زمین، یعنی زیست‌کره (بیوسفر) را فرامی‌گیرد» (۶).

در خصوص پیدایش مفهوم «حق بر محیط زیست» نیز با نگاهی به تاریخچه فعالیت‌های حقوق بشری بین‌المللی می‌توان گفت این حق به عنوان یکی از حقوق بشر نسل سوم که با نام «حقوق همبستگی (Solidarity Rights)» شناخته می‌شوند مطرح شده است (۱۹). آنچه در خصوص حقوق همبستگی جلب توجه می‌کند، این است که اصولاً این حقوق هنوز در قالب معاهدات بین‌المللی به طور تفصیلی به رسمیت شناخته نشده‌اند، البته گفته می‌شود که در این بین، حق بر محیط زیست، جزء نامزدهای اصلی این گروه برای ارتقا به جایگاه حقوق بشر است تا از تمام تدابیر و توان نظام قضایی و سیاسی که در سطح ملی و بین‌المللی برای عدم نقض این حقوق وجود دارد، برخوردار شود (۸، ۲۰).

درباره مبنای اخلاقی حق بر محیط زیست نیز دو دیدگاه زیست‌مداری و انسان‌مداری مطرح شده است. دیدگاه زیست‌مداری، محیط زیست را به عنوان ارزشی ذاتی می‌نگرد که یک ارزش ابزاری نیست که بر مبنای انتفاع بشر از آن مورد ارزیابی قرار گیرد، اما دیدگاه انسان‌محوری گویای این ایده است که محیط زیست و منابع طبیعی، فقط بر منافع بشر متکی است و به خودی خود فاقد ارزش ذاتی است (۲۰).

در هر حال، حقوق‌دانان اصولاً اعلامیه ۱۹۷۲ استکهلم که نتیجه کنفرانس بین‌المللی «محیط زیست انسان» بود را منشأ ایجاد ارتباط میان «حقوق محیط زیست» و «حقوق بشر» و پیدایش مفهوم «حق بر محیط زیست» در نظام بین‌المللی می‌دانند (۹، ۲۰، ۲۱). اصل اول این اعلامیه بیان می‌کند: «انسان حقی بنیادی نسبت به آزادی، برابری و شرایط مناسب زندگی را در محیطی دارد که کیفیت آن به او اجازه دهد زندگی شرافتمندانه و سعادت‌مندانه داشته باشد و او مسؤولیت صادقانه حفظ و بهبود محیط زیست را برای نسل‌های حال و آینده بر عهده دارد» (۲۲).

همانطور که در ادامه خواهیم دید، بعد از صدور اعلامیه استکهلم نه تنها اسناد بین‌المللی الزام‌آور و غیر الزام‌آور متعدد که حاوی حق بر محیط زیست هستند، پذیرفته شده‌اند، بلکه نهادهای نظارتی و قضایی حقوق بشری نیز به دفاع از حق بر محیط زیست پرداخته‌اند. در ضمن، بعد از صدور این اعلامیه شاهد اظهار نظر شفاف حقوق‌دانان درباره «حق بر محیط زیست» هستیم. به عنوان مثال پروفیسور رنه کاسن در سال ۱۹۷۴ اظهار داشت: «مفهوم کنونی

حمایت از حقوق بشر باید به حق بر محیط زیست بهداشتی و پاک عاری از آلودگی، مشابه حق بر آب و هوای پاک و سالم گسترش یابد» (۲۰).

البته به رسمیت شناخته شدن حق بر محیط زیست به تنهایی برای تأمین هوای پاک کافی نبوده و برای دستیابی به این هدف با موانعی رو به رو بوده و هست. شاید اولین مانعی که در این راه بروز پیدا کرد، تعارض حق بر محیط زیست با یکی دیگر از حقوق بشر نسل سوم، یعنی حق بر توسعه باشد. در واقع، یکی از دلایل اصلی عدم مقابله با تخریب محیط زیست و از جمله آلودگی هوا، این است که ادعا می شود رشد اقتصادی که عامل اصلی رفاه عمومی است، بدون تخریب محیط زیست مقدور نیست (۲۳).

در هر حال، تعارض حفاظت از محیط زیست و حق بر توسعه باعث شد از همان زمانی که در دهه ۱۹۷۰ بحث درباره حق بر محیط زیست به صورت جهانی مطرح شد، رابطه آن با توسعه نیز مورد توجه قرار گیرد (۲۴). به نظر می رسد اولین سند بین المللی که از رابطه حفاظت محیط زیست و توسعه به صورت روشن صحبت کرده، همان اعلامیه ۱۹۷۲ استکهلم است (۲۱). بند ۶ مقدمه این اعلامیه بیان می کند: «دفاع از محیط زیست و بهبود آن برای نسل های حال و آینده، هدفی ضروری برای بشریت شده است. وظیفه ای که تحقق آن باید هماهنگ و همگام با تحقق اهداف پابرجا و بنیادین صلح و توسعه اقتصادی و اجتماعی در سراسر جهان صورت گیرد» (۲۲).

در نهایت، سازش و جمع میان حق بر محیط زیست و حق بر توسعه در قالب مفهوم «توسعه پایدار (Sustainable Development)» متجلی شد که اعلامیه ۱۹۹۲ ریو آن را بنیاد نهاد (۲۱). اصل اول اعلامیه ریو بیان می کند: «انسان ها محور اصلی توسعه پایدار هستند. آن ها از زندگی سالم و مولد در هماهنگی با طبیعت برخوردار هستند» (۲۵).

در پایان لازم به ذکر است حتی اگر صرفاً شاخص های اقتصادی را در نظر بگیریم، باز هم حفاظت از محیط زیست و به ویژه جلوگیری از آلودگی هوا می تواند توجیه پذیر باشد، زیرا با توجه به هزینه های غیر مستقیم ناشی از آلودگی هوا همچون هزینه های درمان بیماری های ناشی از آلودگی هوا و هزینه های از کار افتادگی های موقت یا دائم ناشی از این بیماری ها، مصرف هزینه های لازم برای جلوگیری از آلودگی هوا توجیه اقتصادی دارد (۲۳).

اما ایجاد مفهوم توسعه پایدار و رفع تعارض حق بر توسعه و حق بر محیط زیست، به تنهایی برای تأمین هوای پاک کفایت نمی‌کند، بلکه ظرافت‌های دیگری نیز در مسیر بهره‌مندی از حق بر هوای پاک در چارچوب کلی حق بر محیط زیست وجود دارد که در بند بعد به آن‌ها می‌پردازیم.

۳- رویکردهای حقوق بشری برای تأمین هوای پاک

در ابتدا لازم به یادآوری است که اصولاً حقی با عنوان «حق بر هوای پاک» نه در قوانین و مقررات داخلی کشورها و نه در اسناد بین‌المللی وجود ندارد، اما با توجه به این‌که هوا یکی از اجزای سازنده محیط زیست است، می‌توان «حق بر هوای پاک» را جزئی از «حق بر محیط زیست» در نظر گرفت.

همچنین باید یادآور شد که غیر از استفاده از ابزار حقوق بشری «حق بر محیط زیست» برای مبارزه با آلودگی هوا، شیوه‌های دیگری نیز برای دستیابی به این هدف وجود دارد. شیوه اول، راهبرد طرفداران محیط زیست است که بیشتر با استفاده از ابزارهای سیاسی همچون مبارزه علنی و تحریک افکار عمومی و نهایتاً استفاده از قوانین و مقررات داخلی سعی در حفاظت از محیط زیست دارند (۲۰). راهبرد دیگر در مبارزه با آلودگی هوا استفاده از حقوق محیط زیست سنتی است که از نظر بعضی از حقوقدانان کارایی آن نسبت به راهبرد استفاده از حقوق بشر، بهتر است (۹). البته به نظر نمی‌رسد این نظریه صحیح باشد، زیرا به رغم این‌که سابقه حقوق محیط زیست از حقوق بشر بیشتر است، اما پیشرفت حقوق بشر بیشتر بوده است و دلیل اصلی رشد آن این است که به موجب قواعد حقوق بشر، اشخاص حقیقی و حقوقی غیر دولتی حق دارند در قبال دفاع از حقوق از دست‌رفته خود به نهادهای بین‌المللی مراجعه کنند و علیه دولت متخلف اقامه دعوی کنند و این در تاریخ حقوق بین‌الملل بی‌سابقه است. افراد با استفاد از همین دستاورد حقوق بشری می‌توانند زیان‌های زیست‌محیطی را به عنوان نقض حقوق بشر همچون حق حیات و حق بر بهداشت مورد شکایت قرار دهند، در حالی که در چارچوب حقوق محیط زیست اصولاً از چنین ابزار و شخصیتی برای طرح دعاوی بین‌المللی برخوردار نیستند (۲۰).

در مجموع، اسناد به اسناد بین‌المللی حقوق بشر برای تأمین هوای پاک در چارچوب دو رویکرد انجام می‌شود: ۱- حق بر هوای پاک به عنوان یک حق بشری مستقل؛ ۲- حق بر هوای پاک به عنوان یک حق مشتق از سایر حقوق بشر (۹).

۳-۱- حق بر هوای پاک به عنوان یک حق بشری مستقل

با نگاهی به اسناد الزام‌آور بین‌المللی حقوق بشر به درستی می‌توان این ادعا را تأیید کرد که «تاکنون ایجاد جایگاهی مستقل برای حق بشری نسبت به هوای پاک، پیشرفتی ناچیز داشته است» (۹). این موضوع حتی در مورد بعضی از اسناد غیر الزام‌آور نیز صادق است. به عنوان مثال به رغم این که اصولاً اعلامیه استکهلم را اولین سند بین‌المللی متضمن حق بر محیط زیست می‌دانند، اما «ممکن است استدلال شود که اعلامیه استکهلم متضمن حق بشری نسبت به کیفیت محیط زیست به عنوان یک حق مستقل نیست. از این رو اصل شماره یک اعلامیه «به عنوان تجسم یک حق بشری زیست‌محیطی مضیق که از حق حیات نشأت می‌گیرد» مورد انتقاد قرار گرفته است» (۹).

۳-۲- حق بر هوای پاک به عنوان یک حق مشتق از سایر حقوق بشر

برعکس رویکرد اول که در اسناد بسیار معدودی پذیرفته شده و کم‌تر مورد استقبال قرار گرفته، رویکرد دوم مبنی بر ملاحظه حق بر محیط زیست به عنوان یک حق بشری نشأت‌گرفته از حقوق مندرج در اسناد حقوق بشری، بسیار رواج یافته است. در این شیوه که با نام «زیست‌محیطی‌کردن (Greening)» حقوق بشر شناخته می‌شود، سعی می‌شود از حقوق بشر موجود، تفسیری زیست‌محیطی ارائه شود (۹).

با مرور رویه قضایی بین‌المللی می‌توان گفت حق‌های بشری که از آن‌ها تفسیر زیست‌محیطی ارائه می‌شود، شامل طیف وسیعی از حقوق مندرج در اسناد حقوق بشری است. از این رو برنامه محیط زیست سازمان ملل بیان می‌کند: «رویه قضایی بین‌المللی بیانگر پیوندهای میان محیط زیست طبیعی و انواع مختلف حقوق بشر است. مراقبت و محافظت از محیط زیست با حقوق شکلی و ماهوی؛ حقوق مدنی و سیاسی و همچنین حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی؛ حقوق مثبت و منفی؛ حقوق فردی، حقوق جمعی و حقوق مرتبط با کل بشریت؛ و حقوق نسل‌های حال و آینده پیوند دارد» (۲۶).

در پایان می‌توان ابراز تأسف کرد که یک حق بشری مستقل نسبت به هوای پاک و محیط زیست سالم، زیاد مورد پذیرش عمومی قرار نگرفته است، زیرا وجود یک حق بشری مستقل در مقایسه با یک حق مشتق از سایر حقوق بشر، در مبارزه با آلودگی هوا بسیار مؤثرتر و کارا تر خواهد بود، زیرا همانطور که اشاره شد آلودگی هوا و محیط زیست می‌تواند چندین حق بشری را تحت تأثیر قرار دهد. از این رو به طور دقیق و کامل در قالب هیچ یک از این حقوق قرار نمی‌گیرد. بنابراین در موارد آسیب به محیط زیست، تعهدات دولت مربوطه شامل تعهدات مختلف ناشی از حقوق متعدد مندرج در قواعد حقوق بشر خواهد بود. این موضوع سبب بلاتکلیفی و آشفتگی در تعیین نوع و میزان مسؤولیت دولت‌ها و حقوق ذی‌نفعان می‌شود. در ضمن، حقوق بشر موجود برای استفاده در برابر آلودگی هوا و نگرانی‌های زیست‌محیطی، محدودیت‌های خودشان را دارند (۹).

ایرادهای فوق را می‌توان در تصمیم‌های نهادهای قضایی و نظارتی بین‌المللی مشاهده کرد. به عنوان مثال همانطور که در بند بعد ملاحظه خواهد شد، دیوان اروپایی حقوق بشر بعضاً آستانه‌های متفاوتی را برای نقض حقوق بشر در نتیجه آلودگی‌های زیست‌محیطی در نظر گرفته است.

۴- اسناد متضمن حق بر هوای پاک

در یک تقسیم‌بندی کلی می‌توان اسناد متضمن حق بر هوای پاک را به اسناد الزام‌آور و اسناد غیر الزام‌آور تقسیم کرد. از طرف دیگر، می‌توان این اسناد را به اسناد حقوق بشر و اسناد حقوق محیط زیست تقسیم کرد. در ضمن، با توجه به دو رویکرد مطرح‌شده در بند قبل، اسناد حقوق بشری این حوزه را می‌توان به دو دسته «اسناد حقوق بشری متضمن حق بر هوای پاک به عنوان یک حق بشری مستقل» و «اسناد حقوق بشری متضمن حق بر هوای پاک به عنوان حق مشتق از سایر حقوق بشر» تقسیم کرد. در اینجا به اختصار به بعضی از اسناد هر یک از این دسته‌ها اشاره می‌کنیم.

۴-۱- اسناد الزام آور حقوق بشری متضمن حق بر هوای پاک به عنوان یک حق بشری**مستقل**

مرور معاهدات جهانی حقوق بشر حاکی از این است که هیچ یک از آن‌ها حاوی حق بر محیط زیست به عنوان یک حق مستقل نیست (۲۰)، اما در میان معاهدات منطقه‌ای، دو سند متضمن چنین حقی هستند.

۴-۱-۱ منشور آفریقایی حقوق بشر و ملت‌ها: ماده ۲۴ این منشور بیان می‌کند: «همه ملت‌ها حق برخورداری از محیط زیست رضایت‌بخش عمومی و مناسب برای توسعه‌شان را دارند» (۲۷). سند فوق‌الذکر بهترین مصداق از یک حق بشری مستقل نسبت به محیط زیست سالم است (۹)، زیرا این حق را در قالب یک سند عام حقوق بشر منطقه‌ای گنجانده و آن را تحت صلاحیت ساز و کار نظارتی این سند قرار داده است.

۴-۱-۲ پروتکل الحاقی ۱۹۸۸ عهدنامه بین‌آمریکایی حقوق بشر در خصوص حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (پروتکل سان‌سالوادور): ماده (۱) پروتکل بیان می‌کند: «هر کس از حق زندگی در یک محیط زیست سالم بهره‌مند است» (۲۸).

اگرچه پروتکل فوق‌الذکر حق بر محیط زیست را به رسمیت شناخته، اما این پروتکل، به گونه‌ای تدوین شده است که بسیاری از تعهدات مندرج در آن و از جمله تعهد مذکور در ماده ۱۱ آن، تحت صلاحیت ساز و کار نظارتی نظام بین‌آمریکایی حقوق بشر قرار نگرفته است. بند ۶ ماده ۱۹ این پروتکل بیان می‌کند: «هر مورد نقض حقوق مندرج در بند «الف» ماده ۸ و ماده ۱۳ توسط اقدام مستقیم قابل انتساب به یک کشور طرف این پروتکل می‌تواند از طریق مداخله کمیسیون بین‌آمریکایی حقوق بشر و در موارد مقتضی، دیوان بین‌آمریکایی حقوق بشر... رسیدگی شود» (۲۸).

۴-۲- اسناد الزام آور حقوق بشری متضمن حق بر هوای پاک به عنوان یک حق مشتق**از سایر حقوق بشر**

همانطور که پیش‌تر نیز اشاره شد حق بر محیط زیست به عنوان حق ناشی از سایر حقوق بشر را می‌توان از تمام اسناد حقوق بشری استنباط کرد (۲۰). در اینجا برای اختصار فقط به حقوق مندرج در دو میثاق بین‌المللی که می‌توان از آن‌ها تفسیر زیست‌محیطی کرد، اشاره می‌کنیم.

۴-۲-۱ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی: حق خودمختاری (ماده ۱)، حق حیات (ماده ۶)، حق عدم رفتار غیرانسانی و تحقیرآمیز (ماده ۷)، حق آزادی رفت و آمد و انتخاب محل سکونت (ماده ۱۲)، حق دادرسی منصفانه (ماده ۱۴)، حق عدم مداخله در زندگی خصوصی و خانوادگی (ماده ۱۷)، حق آزادی بیان و دسترسی به اطلاعات (ماده ۱۹)، حق تشکیل انجمن (ماده ۲۲)، حق حمایت خاص از کودکان (ماده ۲۴)، حق مشارکت در امور عمومی (ماده ۲۵)، حق اقلیت‌ها به فرهنگی بومی (ماده ۲۷) (۲۶).

۴-۲-۲ میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی: حق داشتن سطح زندگی کافی شامل غذا، پوشاک و مسکن کافی (ماده ۱۱)، حق بر سلامت (ماده ۱۲)، حق بر فرهنگ (ماده ۱۵) (۲۶).

۴-۳- اسناد الزام‌آور حقوق محیط زیستی متضمن حق بر هوای پاک

اصل ۲۱ اعلامیه ۱۹۷۲ استکهلم بیان می‌کند: «به موجب منشور سازمان ملل و اصول حقوق بین‌الملل، کشورها از این حق حاکمیتی برخوردارند که طبق سیاست‌های زیست‌محیطی خود از منابع طبیعی‌شان بهره‌برداری کنند، اما این مسئولیت را نیز برعهده دارند که تضمین کنند فعالیت‌های انسانی در محدوده صلاحیتی آن‌ها یا تحت کنترل آن‌ها موجب آسیب به محیط زیست کشورهای دیگر یا مناطق خارج از محدوده صلاحیت ملی آن‌ها نشود» (۲۲)، اما بسیاری از اسناد بین‌المللی از این هم فراتر می‌روند و جنبه‌هایی از محیط زیست را به عنوان اجزای میراث مشترک بشریت به رسمیت می‌شناسند و کشورها را موظف می‌دانند از منابع طبیعی کشورشان که واجد ویژگی میراث مشترک هستند، محافظت کنند، حتی اگر آن منابع از مرزهای ملی فراتر نروند. نکته قابل توجه دیگر این‌که بسیاری از اسناد محیط زیست، بر اهمیت نقش موضوع‌های زیست‌محیطی در سلامت و رفاه انسان و توسعه اقتصادی و یا ارتباط آن با حقوق مالی و حقوق فرهنگی به ویژه فرهنگ‌های بومی تأکید می‌کنند. در ضمن، بعضی از این اسناد به طور صریح از زبان حقوق بشر استفاده می‌کنند. همچنین بسیاری از این اسناد با پیش‌بینی ساز و کارهای جبرانی، منافع افراد را در برابر اقدام‌های دولتی مورد حمایت قانونی قرار می‌دهند. از این رو این اسناد، مبنایی را برای تصدیق نقش حفاظت محیط زیست در تأمین حقوق بشر فراهم می‌کنند (۲۶).

لازم به ذکر است که نهادهای قضایی و نظارتی حقوق بشری نیز بعضاً به اسناد حقوق محیط زیست استناد کرده‌اند. به عنوان مثال دیوان اروپایی حقوق بشر بعضاً به «عهدنامه آرهوس درباره دسترسی به اطلاعات، مشارکت عمومی در تصمیم‌گیری و دسترسی به دادگستری در موضوع‌های زیست‌محیطی» اشاره کرده است (۲۶). البته استناد دیوان اروپایی به این اسناد که در محدوده صلاحیت دیوان نیست، فقط با هدف تفسیر مواد عهدنامه اروپایی حقوق بشر است و نه بررسی اجرای تعهد کشورها در قالب این اسناد.

۴-۴- اسناد غیر الزام‌آور متضمن حق بر هوای پاک

ده‌ها سند غیر الزام‌آور جهانی و منطقه‌ای حاکی از ارتباط محیط زیست و حقوق بشر هستند. همانند اسناد الزام‌آور که پیش‌تر ملاحظه کردیم اسناد غیر الزام‌آور را نیز می‌توان به اسناد حقوق بشری همچون اعلامیه جهانی حقوق بشر و اعلامیه ۱۹۸۶ حق بر توسعه و اسناد حقوق محیط زیستی همچون اعلامیه ۱۹۷۲ استکهلم، اعلامیه ۱۹۹۲ ریو و اعلامیه یونسکو درباره مسؤلیت‌های نسل حاضر نسبت به نسل‌های آینده تقسیم کرد (۲۶). غیر از اعلامیه‌های فوق‌الذکر، از جمله اسناد غیر الزام‌آور دیگر که به حق بر محیط زیست و ارتباط محیط زیست با حقوق بشر اشاره کرده‌اند، می‌توان به گزارش‌های بعضی از گزارشگران کمیسیون حقوق بشر و شورای حقوق بشر اشاره کرد. در رأس آن‌ها گزارش‌های «گزارشگر ویژه حقوق بشر و محیط زیست» است که توسط کمیسیون فرعی منع تبعیض و حمایت از اقلیت‌ها ایجاد شد (۲۰). گزارش‌هایی این گزارشگر که در سال ۱۹۹۴ ارائه شد حاکی از پیوند حقوق بشر و محیط زیست است (۲۹). شورای حقوق بشر سازمان ملل نیز در سال ۲۰۱۲ تصمیم گرفت گزارشگری با عنوان «گزارشگر ویژه درباره تعهدات حقوق بشری مربوط به بهره‌مندی از محیط زیست ایمن، پاک، سالم و پایدار» تأسیس کند. گزارش‌های این گزارشگر نیز تبیین‌کننده رابطه محیط زیست و حقوق بشر است.

اهمیت اسناد بین‌المللی غیر الزام‌آور فوق‌الذکر را نباید دست کم گرفت، زیرا: ۱- این اسناد می‌توانند منبع حقوق بین‌الملل عرفی باشند؛ ۲- شواهد نشان می‌دهد که کشورها بعضاً از این اسناد به مثابه حقوق بین‌الملل لازم‌الاجرا تبعیت می‌کنند (۲۶)؛ ۳- دادگاه‌های ملی و بین‌المللی نیز در بعضی موارد به این اسناد اشاره کرده‌اند (۹). به عنوان مثال دیوان اروپایی حقوق بشر بعضاً به اعلامیه‌های استکهلم و ریو استناد می‌کند (۲۶). البته استناد دادگاه‌ها به اسناد غیر الزام‌آور فقط با هدف تفسیر تعهدات کشورها در قالب قوانین و معاهدات الزام‌آور انجام می‌شود.

۵- ساز و کارهای تضمین حق بر هوای پاک

برای حفاظت از محیط زیست و تأمین حق بر محیط زیست باید ضمانت اجراهای حقوقی کافی وجود داشته باشد تا از تجاوز اشخاص خصوصی و به ویژه دولت‌ها به این حق جلوگیری شود. بدیهی است در صورتی که به موجب قوانین و مقررات داخلی، آسیب به محیط زیست متضمن مسؤولیت مدنی یا کیفری باشد، اشخاص حقیقی و حقوقی غیر دولتی و یا مدعی‌العموم، بسته به مورد، می‌توانند از موارد ادعایی آسیب به محیط زیست شکایت کنند، اما در مواردی که مسؤولیت آسیب به محیط زیست بر عهده نهادهای حاکمیتی باشد، اعمال قوانین فوق، متوقف یا حداقل با موانع جدی روبه‌رو خواهد شد. در چنین مواردی، وجود قواعد بین‌المللی حقوق بشر که تحت نظارت نهادهای بین‌المللی است، خیلی مؤثر خواهد بود. در ادامه به مواردی از نقض ادعایی حق بر هوای پاک که در نهادهای بین‌المللی ناظر بر معاهدات حقوق بشری مورد بررسی قرار گرفته است اشاره می‌کنیم.

۵-۱- حفاظت از حق بر هوای پاک در نظام اروپایی حقوق بشر

با توجه به عدم شناسایی حق بر محیط زیست به عنوان یک حق مستقل در نظام اروپایی حقوق بشر، کمیسیون و دیوان اروپایی حقوق بشر از یک طرف و کمیته اروپایی حقوق اجتماعی از طرف دیگر، فقط می‌توانند با تفسیر زیست‌محیطی از حقوق مندرج در عهدنامه اروپایی حقوق بشر و منشور اجتماعی اروپا، حق بر هوای پاک را تضمین کنند. اکنون نمونه‌ای از تصمیم این نهادها.

- در پرونده لوپز استرا علیه اسپانیا ادعا شده بود دولت اسپانیا در حفاظت از زندگی خصوصی و خانوادگی یک شهروند در مقابل آلودگی ناشی از یک کارخانه فرآوری زباله، کوتاهی کرده است. از جمله ادعاهای مطرح در این شکایت، این بود که دولت هیچ اقدامی برای جلوگیری از دود ناشی از کارخانه فرآوری زباله که در نزدیکی خانه آن شهروند قرار داشت اتخاذ نکرده است.

دیوان اروپایی مقرر کرد که کوتاهی دولت اسپانیا در کنترل این آلودگی صنعتی موجب نقض حق بر زندگی خصوصی مندرج در ماده ۸ عهدنامه اروپایی شده است. دیوان از جمله اظهار داشت: «طبیعتاً آلودگی شدید محیط زیست می‌تواند بر رفاه افراد... و بر زندگی خانوادگی و خصوصی آن‌ها اثر نامطلوب گذارد بدون این که سلامت آن‌ها را به طور جدی به خطر اندازد» (۳۰).

به نظر می‌رسد دیوان اروپایی در پرونده فدیوه علیه روسیه که همانند پرونده فوق درباره نقض حق بر زندگی خصوصی و خانوادگی در نتیجه آلودگی‌های زیست‌محیطی است، با سختگیری بیشتری اظهار نظر کرده است. در این پرونده، خواهان‌ها در معرض آلودگی هوای ناشی از کارگاه‌های فولاد نزدیک خانه‌شان قرار داشتند. ادعای آن‌ها این بود که این آلودگی موجب نقض حق آن‌ها بر زندگی خصوصی مطابق ماده ۸ عهدنامه اروپایی شده است. دیوان اروپایی اظهار داشت: «ماده ۸ در پرونده‌های متعدد مربوط به نگرانی‌های زیست‌محیطی مورد استناد قرار گرفته است، اما لزوماً تمام موارد آسیب‌های زیست‌محیطی منجر به نقض این ماده نمی‌شود: هیچ حقی تحت عنوان مراقبت از طبیعت به خودی خود در حقوق و آزادی‌های تضمین‌شده در عهدنامه گنجانده نشده است. از این رو به منظور طرح موضوع در چارچوب ماده ۸ باید مداخله، مستقیماً (Directly) بر خانه یا زندگی خصوصی یا خانوادگی خواهان اثر گذارد» (۳۱).

- در پرونده مارانگوپولس علیه یونان، کمیته اروپایی حقوق اجتماعی به بررسی این ادعا پرداخت که دولت یونان با صدور مجوز فعالیت برای معدن‌های زغال سنگ لیگنایت و نیروگاه‌های برق که سوختشان این نوع زغال سنگ بود، بدون توجه کافی به پیامدهای زیست‌محیطی این فعالیت‌ها و بدون اتخاذ اقدام‌های لازم برای کاهش این پیامدها، وظیفه و تعهد خود به حفاظت از سلامت عمومی در مقابل آلودگی هوا را نقض کرده است. کمیته به این نتیجه رسید که دولت یونان به واسطه کوتاهی در مبارزه با این آلودگی هوا، حق بر سلامت را نقض کرده است (۹).

۵-۲- حفاظت از حق بر هوای پاک در نظام بین‌آمریکایی حقوق بشر

با توجه به این‌که ماده ۱۱ پروتکل ۱۹۸۸ سان‌سالوادور که حق بر محیط زیست را به رسمیت شناخته، مشمول صلاحیت کمیسیون و دیوان بین‌آمریکایی حقوق بشر نیست، این دو نهاد فقط با تفسیر زیست‌محیطی از حقوق مندرج در عهدنامه بین‌آمریکایی حقوق بشر می‌توانند به تأمین حق بر هوای پاک کمک کنند. به عنوان مثال در پرونده «مردم شهر لا‌ارویا علیه پرو» از آلودگی هوا با دود سمی ناشی از یک مجتمع ذوب فلزات شکایت و ادعا شده بود عدم قانونگذاری مناسب و نظارت دولت پرو بر این مجتمع، سبب نقض حقوق مندرج در عهدنامه بین‌آمریکایی شامل حق‌های حیات (ماده ۴)، تمامیت شخصی (ماده ۵)، دادرسی منصفانه (ماده ۸)، زندگی خصوصی (ماده ۱۱)، آزادی فکر و بیان (ماده ۱۳)، حقوق کودک (ماده ۱۹) و

حمایت قضایی (ماده ۲۵) و همچنین نقض مواد متعدد عهدنامه حقوق کودک و پروتکل سان‌سالوادور شامل حق بر سلامت (ماده ۱۰) و حق بر محیط زیست سالم (ماده ۱۱) شده است. کمیسیون بین‌آمریکایی حقوق بشر این شکایت را در چارچوب مواد ۴، ۵، ۸، ۱۳، ۱۹ و ۲۵ عهدنامه بین‌آمریکایی قابل قبول، و در چارچوب ماده ۱۱ عهدنامه بین‌آمریکایی غیر قابل قبول دانست. در ضمن، این کمیسیون شکایت در زمینه عهدنامه حقوق کودک و پروتکل سان‌سالوادور را بر این مبنا که خارج از صلاحیتش هستند، رد کرد (۲۶).

۵-۳- حفاظت از حق بر هوای پاک در نظام آفریقایی حقوق بشر

با توجه به این که ماده ۲۴ منشور آفریقایی حقوق بشر و ملت‌ها، حق بر محیط زیست را به رسمیت شناخته، کمیسیون و دیوان آفریقایی حقوق بشر غیر از ارائه تفسیری زیست‌محیطی از حقوق مندرج در منشور آفریقایی می‌توانند به راحتی با استناد به ماده ۲۴ منشور، به موارد ادعایی آسیب به محیط زیست رسیدگی کنند. به عنوان مثال در پرونده «مرکز اقدام حقوق اجتماعی و اقتصادی» و «مرکز حقوق اقتصادی و اجتماعی» علیه نیجریه، دو سازمان مردم‌نهاد فوق‌الذکر شکایتی را درباره نقض ادعایی حقوق بشر مردم منطقه آگانی نیجریه به ثبت رساندند. این دو سازمان مدعی شدند فعالیت‌های شرکت توسعه نفت شل در منطقه آگانی موجب تخریب محیط زیست و آلودگی گسترده هوا شده و دولت نیجریه نیز با قراردادن اقتدارات نظامی و حقوقی در اختیار شرکت‌های نفتی، فعالیت آن‌ها را تجویز و تسهیل کرده است. کمیسیون آفریقایی حقوق بشر و ملت‌ها در تصمیم خود اظهار داشت که دولت نیجریه وظیفه خود در چارچوب ماده ۲۴ منشور در زمینه حق مردم آگانی به محیط زیست پاک و سالم را نقض کرده است (۹).

۵-۴- حفاظت از حق بر هوای پاک در سایر ساز و کارهای بین‌المللی

به غیر از ساز و کارهای سه نظام منطقه‌ای حقوق بشر که نمونه‌ای از تصمیم آن‌ها در راستای تضمین حق بر هوای پاک را ملاحظه کردیم، نهادهای منطقه‌ای و جهانی متعدد دیگر که بعضاً حوزه فعالیت آن‌ها منحصر به حقوق بشر نیست نیز بر اساس معاهدات مشمول صلاحیت خود، نظریه‌هایی در جهت تضمین حق بر محیط زیست ارائه داده‌اند. این نهادها عبارت‌اند از: کمیته حقوق بشر، دیوان دادگستری جامعه اقتصادی کشورهای غرب آفریقا، دیوان دادگستری اتحادیه اروپا، دیوان بین‌المللی دادگستری، و هیأت بازرسی بانک جهانی (۲۶).

۶- نتیجه گیری

اقدام‌های کشورها برای مبارزه با آلودگی هوا که سابقه بعضی از آن‌ها به قرن‌ها قبل برمی‌گردد و حداقل از اواسط قرن بیستم شدت و گسترش یافته، هنوز به نتیجه مطلوب نرسیده و هنوز در بسیاری از شهرهای جهان میزان آلودگی هوا از استانداردهای تعریف‌شده جهانی فراتر است. در سطح بین‌المللی نیز انتشار نتایج تحقیقات درباره پیامد فعالیت‌های انسان در تخریب محیط زیست و آلودگی هوا، دولت‌ها را به این نتیجه رسانده است که حفاظت از محیط زیست نیازمند همکاری‌های بین‌المللی است. از این رو از ابتدای قرن بیستم شاهد انعقاد بعضی معاهدات محدود بین‌المللی با هدف حفاظت از محیط زیست هستیم. نقطه عطف این همکاری‌ها با صدور قطعنامه شماره ۲۳۹۸ مورخ ۳ دسامبر ۱۹۶۸ مجمع عمومی سازمان ملل متحد شروع شد که تشکیل کنفرانسی جهانی در خصوص «محیط زیست انسان» را برای سال ۱۹۷۲ پیش‌بینی کرد (۳۲).

یکی از نتایج کنفرانس فوق‌الذکر، صدور اعلامیه ۱۹۷۲ استکهلم بود که باعث پیدایش مفهوم «حق بر محیط زیست» شد. اگرچه در ابتدا سؤال‌هایی درباره محتوای این حق بشری و ساز و کارهای اجرایی آن مطرح شد، اما بعد از چهار دهه بحث درباره پیوندهای میان حقوق بشر و محیط زیست، پیشرفت‌هایی خوب در زمینه درک جامعه بین‌المللی از این پیوندها به وجود آمده است.

هم‌اکنون تعدادی قابل توجه از اسناد الزام‌آور و غیر الزام‌آور بین‌المللی بعضی از جنبه‌های این پیوند را روشن کرده‌اند و دو سند منطقه‌ای حقوق بشر (منشور آفریقایی حقوق بشر و ملت‌ها و پروتکل سان‌سالوادور عهدنامه بین‌آمریکایی حقوق بشر) صراحتاً «حق بر محیط زیست» را به عنوان یک حق بشری به رسمیت شناخته‌اند. همچنین بعضی از نهادهای معاهداتی ناظر بر اجرای معاهدات حقوق بشر همچون کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، در نظریه‌های تفسیری خود به پیوند حقوق مندرج در این معاهدات با موضوع‌های زیست‌محیطی اشاره کرده‌اند (۳۳). گزارشگران موضوعی نظام حقوق بشر سازمان ملل نیز به روشن‌شدن جنبه‌هایی از پیوندهای حقوق بشر و محیط زیست کمک کرده‌اند.

در مجموع، می‌توان گفت استفاده از حقوق بشر در حفاظت از محیط زیست به طور عام و مبارزه با آلودگی هوا به طور خاص به دو شیوه قابل انجام است. شیوه اول ایجاد یک حق بشری

مستقل نسبت به هوای پاک است که تاکنون در اسناد معدودی پذیرفته شده است، هرچند به نظر می‌رسد این شیوه، گزینه‌ای کارا تر و مؤثرتر برای مبارزه با آلودگی هوا و بهبود کیفیت هوا است. شیوه دیگر، ارائه تفسیر زیست‌محیطی از حقوق بشر موجود است. این شیوه در میان نهادهای نظارتی و قضایی حقوق بشری بسیار رایج است، هرچند نسبت به شیوه قبل با پیچدگی‌ها و دشواری‌های بیشتر رو به رو است، اما در هر حال، روشن است که حقوق بشر می‌تواند به عنوان ابزاری مؤثر در مبارزه با آلودگی هوا به کار رود، زیرا دارای ساز و کارهای بین‌المللی است که می‌تواند دولت‌ها را به واسطه اقدام‌های زیان‌بار به محیط زیست در مقابل اشخاص حقیقی و حقوقی غیر دولتی دچار مسئولیت کند.

References

1. Convention on Long-range Trans boundary Air Pollution. Available at: <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/lrtap/full%20text/1979.CLRTAP.e.pdf>. Accessed July 1, 2016.
2. Prevention of Air Pollution Act of 1995, Iranian Parliament. Available at: <http://www.dastour.ir/Print/?lid=156192>. Accessed July 1, 2016. [Persian]
3. Naddafi K, Nateghpour M. Jorjani Point of View on Air Pollution and Water Storage in Kharazmshahi. *Journal of Medical Ethics and History of Medicine* 2009; 3: 1-8. [Persian]
4. Ghyasaldyn M. *Air Pollution Sources, Effects and Control*. 1th ed. Tehran: Tehran University Press; 2006. p.28-29. [Persian]
5. Deihim H. Economic Methods of Combating Air Pollution in Tehran. *Journal of Economic Research* 2000; 56: 147-180. [Persian]
6. Mirzadeh N, Sepehrifar S. Interaction Right to the Healthy Environment and the Right to Health. *The Islamic Human Rights Studies Quarterly* 2013; 4: 37-69. [Persian]
7. Vadout L. The Dangers of Air Pollution and Means to Combat It. *Bours magazine* 1970; 87: 13-18. [Persian]
8. Arshadi M. The Role of the Judiciary in Environmental Protection. *Journal of Teacher Human Sciences* 2005; 9(3): 1-19. [Persian]
9. Cory S, Annika N. The Use of Human Rights in the Fight against Air Pollution. 2015. Available at: [https://www.jur.lu.se/WEB.nsf/%28MenuItemByDocId%29/ID27D17AE5595F2E5AC1257D6300302F4A/\\$FILE/Cory%20Segal.pdf](https://www.jur.lu.se/WEB.nsf/%28MenuItemByDocId%29/ID27D17AE5595F2E5AC1257D6300302F4A/$FILE/Cory%20Segal.pdf). Accessed July 1, 2016.
10. U.S. Department of Health, Education and Welfare. *Profile Study of Air Pollution Control Activities in Foreign Countries*. 1th ed. North Carolina: Research Triangle Park; 1970.
11. Amirarjmand A. Protecting the Environment and International Solidarity. *Journal of Legal Studies* 1994; Special Issue: 324-436. [Persian]
12. Firuzi M. *The Right to the Environment*. 1th ed. Tehran: Jihad Daneshgahi Press Organization; 2005. p.77-78. [Persian]
13. Taghizadeh Ansari M. *Environmental Rights in Iran*. 1th ed. Tehran: Organization of Study and Compilation of Humanities Books; 1995. p.1. [Persian]

14. General Budget Act of 1949, Iranian Parliament. Available at: <http://www.dastour.ir/Print/?lid=40868>. Accessed July 1, 2016. [Persian]
15. Fifth Five-Year Development Plan of the Islamic Republic of Iran, Iranian Parliament. Available at: <http://rc.majlis.ir/fa/law/show/790196>. Accessed July 1, 2016. [Persian]
16. Air Quality Control Monitoring and Research Unit. Annual Report on Air Quality in Tehran in 1393. Tehran: Air Quality Control Company; 2015. p.15. [Persian]
17. Habibi MH. [Translation of Environmental Law]. Kiss A, Sand PH, Lang W. (Author). Tehran: Tehran University Press; 2005. p.5-6. [Persian]
18. Convention on Civil Liability for Damage Resulting from Activities Dangerous to the Environment. Available at: <https://rm.coe.int/CoERM/PublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168007c079>. Accessed July 1, 2016.
19. Vasile Cornescu A. The Generations of Human's Rights. 2009. Available at: http://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2009/files/prispevky/tvorba_prava/Cornescu_Adrian_Vasile.pdf. Accessed July 1, 2016.
20. Habibi MH. The Right to a Healthy Environment as a Human Right. Journal of Law and Political Sciences 2003; 60: 131-170. [Persian]
21. Eftekhari Jahromy G. The Research: Human Rights, the Environment and Sustainable Development. Journal of Legal Studies 2009; 50: 9-24. [Persian]
22. Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm. 1972. Available at: <http://www.unep.org/documents.multilingual/default.asp?documentid=97&articleid=1503>. Accessed July 1, 2016.
23. Moghaddasi R, Rahimi R. The Relationship between Air Pollution and Economic Growth in Selected Provinces of Iran, the Application of Environmental Kuznets Curve. Quarterly Journal of Economics 2010; 4(11): 19-37. [Persian]
24. Fattahy SH, Nazifi Naiini M, Abbaspour S. The Relationship between Economic Growth, Health and Air Pollution in Iran. Journal of Development Strategy 2013; 33: 166-187. [Persian]
25. The Rio Declaration on Environment and Development. 1992. Available at: http://www.unesco.org/education/nfsunesco/pdf/RIO_E.PDF. Accessed July 1, 2016.

26. Center for International Environmental Law, UNEP Compendium on Human Rights and the Environment. Available at: <http://www.unep.org/environmentalgovernance/Portals/8/publications/UNEP-compendium-human-rights-2014.pdf>. Accessed July 1, 2016.
27. African charter on human and peoples' rights. Available at: http://www.africa-union.org/official_documents/treaties_%20conventions_%20protocols/banjul%20charter.pdf. Accessed July 1, 2016.
28. Additional Protocol to the American Convention on Human Rights in the Area of Economic, Social and Cultural Rights. Available at: <http://www.refworld.org/pdfid/3ae6b3b90.pdf>. Accessed July 1, 2016.
29. E/CN.4/Sub.2/1994/9, Report of the Special Rapporteur on the adverse effects of the illicit movement and dumping of toxic and dangerous products and wastes. Available at: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G94/132/05/PDF/G9413205.pdf?OpenElement>. Accessed July 1, 2016.
30. López Ostra V. Spain (1994) ECHR: Application no. 16798/90. Available at: <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001-57905&filename=CASE%20OF%20L%D3PEZ%20OSTRA%20v.%20SPAIN.pdf>. Accessed July 1, 2016.
31. Fadeyva v. Russia (2005) ECHR: Application no. 55723-00. Available at: <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001-69315&filename=CASE%20OF%20FADEYEVA%20v.%20RUSSIA.pdf>. Accessed July 1, 2016.
32. A/RES/2398, Problems of the human environment. Available at: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/2398%28XXIII%29. Accessed July 1, 2016.
33. HRI/GEN/1/Rev.9 (Vol. I), Compilation of General Comments and General Recommendations Adopted by Human Rights Treaty Bodies. Available at: <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=FhOD6sgqgzAhFXD9F%2feKaEJI2%2fxgoMstRAco6nVCah%2b1Mf8c8Q1LCvJkgkoTgl0CKc%2fyMDT16lcRGm%2b8o5LNDUi0i8Fe35Yj5PrBwc pLlSd%2bQ6ZhrAhOxZlu0KdJ2231%2fwOgNQNK4RJM2NSXfj6LSA%3d%3d>. Accessed July 1, 2016.